

A hím veréb és a pillangó

*Az akadémikus és az erotikus irodalom tusája
a 19. század utolsó harmadában*

1879 egyik téli estéjén 10 óra tájt komoly dolgok zajlottak a „Tatá”-nál. Négy fiatalember véres ultimátumot fogalmazott meg. A formai szempontból is kifogástalan perirat szövege – mely az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában olvasható – a következő volt: „Felolvastatván Dolinay Gyula hátírata, melyben megtagadja a czilinder bort, megbotránkozással fogadtatik, s határozatban egyhangúlag, hogy a »szomjazók« kérelme megvitátván, ha ismét tagadó válasz érkeznek »fel«(,) a tagok ünnepélyesen és komolyan köteleznék magukat, a »Hasznos Mulattató« és a »Kis Kurvák Lapjába« többé soha sem írni, azon indoklással(,) mert Dolinay Gyula eljárása nekünk sem nem »hasznos«(,) sem nem »mulattató«

Reviczky Gyula
Komjáthy Jenő
Aradi József
Mikszáth Kálmán.”

Megkockáztatom, hogy Mikszáth, a jogi okirat feltételezett és tanult szerzője – aki egyébként az 1878-ban íródott, Az örökös vőlegény¹ című elbeszélésében adta rendkívül plasztikus rajzát a Tatának –, valamint három, meggondolatlanul fiatal író társa tulajdonképpen joggal háborgott és nyúlt a jogvédelem utolsóán kínálkozó eszközéhez. Dolinay Gyula, a Hasznos Mulattató és a Lányok Lapjának szerkesztője ugyanis, aki jó szimattal – kívárva barátai anyagi kiszolgáltatottságának és megszorultságának végső pontját – mindig az utolsó pillanatban érkezve, költő- és író társai verseit, írásait ötösével, tízesével nyomott áron vásárolta meg lapjai számára, vérlázítóan cinikusan, mellesleg egy kávéházi kissasszonnyal mulatván a kései időt, ezt üzentte fel a galérián ülő barátainak és munkatársainak: „Az indoklás tekintetbe vétetvén, saját tárcák terhére egy liter Kőbányán termett fehér bor ezennel utalványoztatik.”²

Valljuk be, azért ezt mégsem gondoltuk volna. Legtöbbünkben ugyanis a mai napig él valami olyan kép, de legalábbis érzés, hogy ha volt patetikus és szemérmes (vagy álszemérmes) időszaka irodalmunknak, az az 1849-et követő fél évszázad. Ez még akkor is így van, ha azóta például nem pusztán a Greguss Ágost

1. MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI. 30. köt. ELBESZÉLÉSEK IV. 1878–1880. Bp., 1965. 23–28. o.

2. OszK Kézirattár, Analekta Lit. 5128.

és Gyulai Pál által cenzúrázott és a nagyközönség számára megrostált Petőfi-életművet ismerjük, ha azóta már olvassuk Arany János saját korában sosem publikált verseit is, ha azóta Tompa Mihály nekünk már nemcsak a korszakszimbólummá növekvő A gólyához vagy a finoman és átlátszóan moralizáló Virágregék költője, hanem a csak a halála után 50 évvel felbontható hagyatéék erotikus verseinek írója is ... és még hosszan sorolhatnám, mi mindent, illetve mi mindent is tudunk. (És még korántsem tudunk mindent...) Mégis, az abszolutizmus és a dualizmus évtizedeinek irodalma szinte ma is hasonló képet idéz legtöbbünkben, mint amilyet annak idején, s megteremtői, a – jobb elnevezés híján – akadémikus irodalom, azaz a bevett elnevezéssel élve: népnemzeti irány³ vezetői, elsősorban maga Gyulai Pál ezt roppant helyénvalónak ítélnék.

Az a Gyulai Pál, aki mindent megtett annak érdekében, hogy a kiegyezés előtti és körüli kor grüндolási, újraalapítási és újrakezdési lázában megpróbálja megszerezni, és módszeresen meg is kaparintotta magának és szűk baráti körének azt a szellemi és egzisztenciális uralmat, amely az irodalmi közélet szinte teljes felügyeletét jelentette. Manapság – nyilván nehezen elképzelhető, hogy az irodalmi és a tudományos közéletben mekkora hatalma lehetett az Arany nevét lobogóul használó Akadémiának, valójában – mondhatni – egyszemélyes ügyvivőjének, Gyulai Pálnak, hiszen az irodalomra szánt pénzek: a pályadíjak, a könyvkiadási lehetőségek és a publikációs fórumok, sőt az egyetemi oktatóhelyek nagytöbbségének elosztása is a tudós társaságtól, lényegében azonban Gyulaitól függött.⁴ És Gyulai rendszerint élt is a hatalmával. Ítéleteiben mindinkább tévedhe-

3. A 'népnemzeti' fogalmát és ideológiáját elsősorban Gyulai Pál alkotta meg, mely szerint a magyar irodalom csak úgy emelkedhet európai színvonalra, ha nemzeti jellegét a népiesség teremti meg, és ha forrásnak és népköltészetet használja, s mindezt harmonikus és emelkedett, eszményítő és nevelő hatású művekben fejezi ki. Az irodalmi fejlődés betetőzésének Petőfi költészetét (kivéve a forradalmi, az erotikus és a túlzottan átfűtött szerelmi verseket) és leginkább Arany János 1840–50-es évekbeli epikus költészetét tartotta. Feladatának tekintette a nemzeti egység szellemének óvását, az európaiságot magába olvasztó nemzeti irodalom művelését. A költészetben az önmérséklő, higgadt és érzelmektől megtisztult hangot kedvelték. Az irányzat szellemi atyja és vezetője egyértelműen Gyulai Pál volt, aki még – az írói kör „emblémájaként” felmutatott – Arany Jánost is mindinkább megpróbálta a modernebb poétikai próbálkozásoktól eltéríteni és Arany 70-es évekbeli lírai költeményei publikálásának akadályt állítani. A hagyományos (és főként általa misztifikált) Arany-képtől különböző, izgalmaival kecsegtető költői vállalkozásait nemcsak hogy meglehetősen fagyosan fogadta, de rosszalását azzal is kifejezte, hogy bizonyos műveket teljesen elhallgatott és elhallgattatott. A fiatalabb generációk alkotásait pedig csak nagyon megszűrve vagy alig közvetítette neki, ekkoriban ugyanis Arany már alig egy-két órát olvashatott, mely rövidre szabott idő alatt a fia, Arany László és főként a Gyulai által előre odakészített olvasmányokat nézte át. (Erről bővebben ld. korszak-összefoglalásomat a MAGYAR KÓDEX 5. köt. OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA. MAGYARORSZÁG MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETE 1867–1918. Bp., 2001. 131–182. o.)

4. 1867-ben akadémikus, 1870-től az Akadémia Irodalom- és Nyelvtudományi Osztályának titkára lett. 1873-tól szerkesztette a szűk tudós társadalomnak szánt Budapesti Szemléét, mely Krúdy megfogalmazása szerint „a nyilvánosság kizárásával jelent meg.” 1875-ben ő ült be Tolldy Ferenc halála után a megüresedett budapesti egyetemi professzori székbe, s 1879-ben a Kis-

tetlennek és megfellebbezhetetlennek gondolta magát. Egyre inkább úgy vélte, hogy ő hivatott megmondani, hogy ki léphet be a magyar irodalom (és az akkor még kevésbé különvált irodalomtörténet és irodalomkritika) kapuján, hogy mi is egy, illetve az irodalmi mű ismérve, milyen tematikai, stílusbeli és nyelvezeti kritériumok alapján születet irodalmi alkotás, mi kerülhet be, illetve minek muszáj kikerülni az irodalmi pantheonból.

Az 1850-es évek végétől módszeres és koncepciózus terv alapján haladt azon az úton, hogy szűk baráti körének (ahol szinte kötelező volt az erdélyi származás és a református felekezethez való tartozás, valamint a Deák-párthoz közelálló politikai gondolkodás) segítségével teljes hatalmi pozíciót birtokoljon a magyar irodalmi életben. Az ideológiai elhatározás és eszmerendszer kidolgozása mellett kiváló érzékkel ismerte föl, hogy az egyre szénesedő szépirodalmi piacot, illetve az arról szóló beszéd lehetőségét csak úgy lehetséges hosszabb távon irányítani, ha az intézményesített (publikációs és oktatói) fórumokra is ráteszi a kezét (Athenaeum Kiadó, Budapesti Szemle című folyóirat, a beválasztási procedúrával járó írói kör: a Kisfaludy Társaság vezetése, egyetemi katedrák birtoklása, de nem feledkezett meg a nagyközönség igényeiről sem, amikor megindította az Olcsó könyvtár című több száz kötetet produkáló, kiváló sorozatot stb.).

Emellett folyamatosan élt az önreklámozás eszközével. A dicső nemzeti múlt: a reformkorra és a szabadságharcos időkre, de leginkább az abszolutizmus korára hivatkozva mindegyre azt sulykolta a fejekbe, hogy ő és szűk köre az, akik jogfolytonosan átörökölték azt a nemzeti váteszpozíciót (itt különösen nagy szükségük volt Arany János nevére), amely az irodalmat és az irodalomról való beszédet, ítélezést a nemzeti érzelmek legfőbb kifejezőjévé, sőt a nemzet iránymutatójává teheti. A legkisebb akadémiai és Kisfaludy Társaság-béli eseményről is – mint amolyan nemzeti ügyről – minden újság aprólékosan és fáradhatatlanul tudósított, az Athenaeum Kiadó teljes oldalas ajánlatai nem hiányozhattak a ko-

faludy Társaság elnöki pozícióját is elnyerte. Hatalmának méltó bizonyítékául – ma esetleg nehezen érthető módon (!) – az amúgy jelígis akadémiai pályadíjakat szinte mindig ugyanaz az írói kör nyerte el, akik mellesleg bírták Gyulai Pál pokoli nehezen osztogatott barátságát is (Szász Károly, Lévy József). Ugyanez játszódtott le a Gyulai gründolta könyvkiadási piacon is: az Athenaeum, az akadémiai körök kiadója elsősorban a „belső tagok” munkásságát vagy az általuk fordított, szerkesztett, összeállított stb. köteteket javasolta kiadásra.

1884-ben a Szemle névtelen (valószínűsíthető szerzője egyébként Reviczky Gyula), de általános vélekedést jellemző szerkesztői cikkében például ez írta: „Az idei pályázatok az akadémia fejére a támadások egész özönét zúdították. Ezekre felel Gyulai Pál a »Budapesti Szemle« legújabb számában. Aki az ő gondolkozásmódját ismeri, az bátran megkímélheti magát a fáradtságtól, hogy e cikket elolvassa. Rázogatása az oroszlábnőrnek oly hangok kíséretében, melyek senkit sem hagyhatnak tévedésben azíránt, hogy nem oroszlántól származnak. ... Annyi bizonyos, hogy az akadémia első osztálya, nem a nemzeti irodalom színe-javát foglalja magában, de mindazokat, kik vagy családi vagy társadalmi összeköttetés útján, annak hangadó embereivel benső viszonyban vannak. De nem ez a legnagyobb baj. Az irodalomtörténet bizonyossága szerint írói klikkel gyakran hoztak üdvös eredményeket létre, és ellensúlyozták a hibákat, melyeket a kívülük álló jelesebb írók mellőzése által elkövettek.” (In: Szemle, 1884. 19. sz., május 7. 7. o.)

rabeli politikai, szépirodalmi, de még az amúgy lenézett női és lassan beinduló bulvárlapok hasábjairól sem. Amikor pedig újabb „örhelyet” sikerült megszerezniük, azt nyomban felhasználták és már a következő erődemonstráció alapjaként és bizonyítékaként mutatták föl. De ez még mindig nem mutatkozott elégnek.

Gyulai páratlanul zseniális menedzser típusú vezetése ott bicsaklott meg, amikor egyre inkább elhatalmasodott rajta az a gondolat, hogy nem elég pusztán egyedülinek látszani, de egyedülinek is kell lenni: azaz az ő körén kívüli, minden más irodalmi csoportot, elképzelést, újítást ki kell szorítani és el kell lehetetleníteni. Nem kétséges, hogy ennek a hatalmi váagnak egyrészt lehettek lelki okai (Gyulai feltűnően kis termetű ember volt, ezért járt pl. folyton magas cilinderben; magánélete nem szűkölködött a szomorú eseményekben; sikertelennek bizonyult a színészi, majd a költői pályafutása is stb.), de egészen biztosan voltak őszinte érzésekből és értékvédelmező szerepből eredő mozgatórugói is. Nem gondolom, hogy Gyulai maga lett volna a megtestesült sátán, aki csupán önös érdekek alapján nekitámadt mindenkinek, aki szellemi vagy egzisztenciális hatalmát fenyegetni próbálta. Valószínűleg egyre inkább önmaga is hinni kezdte, hogy ő a nemzeti érdek azt kívánja, hogy ő és baráti köre őrizze a nemzeti lángot, hogy ő a kiválasztott arra, hogy a nemzet irodalomképét kialakítsa és az ideális és optimális irodalmi életet megvédje a méltatlan betolakodóktól.⁵ Hogy pedig ez mégiscsak milyen anomáliákkal, megbántásokkal terhelt (és sokszor nemtelen eszközöktől sem mentes), hamis és fals képet mutató helyzethez vezetett, azt még ma is csak kevesen tudjuk, hisz számos és koronként más és más irodalompolitikai okból szinte ma is azt a képet tanuljuk és véljük ismerni a korról, melyet több mint száz éve a Gyulai-féle koncepciózus és kőkeményen végrehajtott „PR-munka”⁶ rajzolt meg.

5. Mikszáth Kálmán a századvég Gyulai-képét hasonlóan fogalmazta meg: „Ah, mit érezhet ez a kis emberke, mikor magas cilinderével, nagy botjával, rendes kéziratnyalábjáival végigmegy az utcákon s utána susogják: Ez döfte le Jókait! Ez szúrta agyon Dóczyt! Ez sujott egyet Kosuth felé!... Nem igazságos ő; ... ahol ő uralkodik, a klikk-szellem labodája veri fel, tehetségtelen embereket hoz be, néha csak azért, hogy velük tehetségeket szorítson ki.” Móra Ferenc pedig már a 20. század elején: „Gyulai Pál ... vak dühvel lekaszaolt és lekaszaoltatott mindent és mindenkit, akiben megcsillant is a tehetség.” Gyulai valóban, a szó szoros értelmében végiggyalogolt a magyar irodalmon: a 60-as évek elején nekiugrott a Zilahy Károly vezette, a romantikához visszaforduló lírikus körnek, majd az újromantikus drámaíróknak (Rákosi Jenő, Csiky Gergely). Lekezelően és lekicsinylően szólt Vajda Jánosról és üldözte, amíg élt. Fullánkos nyelvvél évtizedeken keresztül szólt le Jókai minden sorát. A fordításirodalom olyan, máig fontos alkotásainak mutatott ajtót, mint Bérczy Károly Anyegin-fordítása vagy az Ábrányi Emil magyaráttotta Don Juan. Nekitámadt a „nagy apák” kiábrándult fiainak, s kíméletlen hadjáratot indított a dezillúziós verses regények ellen (Toldy István: ANATOLE, Arany László: A DÉLIBÁBOK HŐSE, Asbóth János: ÁLMOK ÁLMODÓJA).

6. Ezt a megvilágító erejű, meglepően modern szóhasználatot Kőszeghy Péter alkalmazta – egészen más kontextusban – egy Balassi költészetéről szóló, kiváló előadásában – a kifejezést tőle kölcsönöztem.

A Gyulai Pál nevével fémjelzett hivatalos (népnemzeti) irodalom tehát nem akarta érzékelni a magyar irodalmi élet változásait, az irodalomról való gondolkodás megújulásának igényét. Látszólag tudomást sem vett az újonnan érkező irodalmárnemzedékekről. Az elméleti, az ízlésbeli és a személyi kérdéseket is hatalmi szóval és üldözéssel igyekezett megválaszolni és megfékezni. Az új frókört nem pusztán a saját berkeibe nem eresztette be, de teljességgel megpróbálta őket kizárni az irodalomból való megélhetésnek minden területéről.⁷

A harc legnagyobb ütközetét talán az ún. kozmopolitavitában vívták meg, de roppant egyenlőtlen módon. A magyar irodalom egyik legkülönösebb vitája zajlott itt. Egyfelől, azaz Gyulaiék táborából csak néha érkezett egy-egy megsemmisítő, arisztokratikus kinyilatkoztatás valamely nagy tekintélyű orgánumban, míg másfelől, a fiatal költők nevenincs, illetve kis vidéki lapokban üzengettek sűrűn a másik tábornak, már-már monomániásan görcsös igyekezettel. A fiatal frók köre által képviselt és bennük megtestesülni vélt kozmopolita költészet körül kialakult vita irodalmi életünk kor- és korszak-meghatározó eseményévé nőtt. A vita kiobbantója maga Arany János volt, aki 1877-ben írt Kozmopolita költészet című, 1878-ban a Fővárosi Lapokban publikált versében emelte föl ellenük hangját, s a kozmopolita poézist a „dalok korcsának” nevezte. Arany verse mögött sokan sejtették már akkoriban is Gyulait, mindenesetre innentől fogva az irodalomban a népies tárgyú és nyelvezetű, a hazafias érzés inspirációját előtérbe állító és a városi tárgykört választó, elvontabb kép- és nyelvhasználatú, a nemzeti tulajdonságok helyett az örök emberit hangsúlyozó költészet között évtizedekig dúló harcot kozmopolitavitának szokás nevezni.

Az eredetileg egy irodalmi irányzatra alkalmazott irányzat ügye az évek során több aktuálpolitikai kérdéskörrel is össze-összekapcsolódott, de legalábbis érintkezett, mint ahogy a 70-es évek közepén még a nem magyar (főként osztrák) származású, a Bach-korszakban idetelepített hivatalnokgárda utálatából eredeztethető idegengyűlölettel, majd a Magyarországra folyamatosan beáramló zsidó bevándorlással és a már itt élő – elsősorban német és zsidó – lakosság asszimilációjával vagy a kormányzat magyarosító törekvéseinek esetenként túlhajtott értelmezésével. A 19. század végéhez közeledve a kozmopolitizmus fogalma egy

---

7. Gyulai nem pusztán elvi alapon intézett támadást ellenfelei ellen, hanem egzisztenciálisan is igyekezett tönkretenni őket. Az erdélyi származású Márki Sándort, akit a pesti bölcsészszakon még lehetséges felkaroltjának gondolt, miután hiába figyelmeztette többször is, hogy maradjon a történettség mellett s fejezze be a költészettel való kokettálást, ő mégis kitarzott műzsája mellett, sőt azzal is megfejtette ellenkezését, hogy éppen Dózsa Györgyről írt drámát, módszeresen elűzte a fővárosból: az addig felkínált álláslehetőségek hirtelen mind bezárultak előtte. A marosvásárhelyi Petelei Istvánt többször magához hívatta, de első megjelent írásai után megpróbálta meggyőzni, hogy hagyjon föl magányos hőseinek lelkét boncolgató írásaival. Ahogy egy Jakab Ödönnek írt levelében emlékezett: „Barátsággal bizonyította meg nekem, hogy de silány mindaz, amit én firkáltam, hogy nincs abban egyetlen igaz vonás, be sötét, derűtlen, unalmas.”

sor – máig ható – érzelmi, politikai, sőt nacionalista mellézköngével telítődött és torzult.⁸

A fiatal fővárosba érkező fiatal írók csoportosulását leginkább éppen ez a közös meg nem értettség, üldözöttség s az akadémikus irodalom ellen való lázadás verte össze. (Mindezt persze csak azután, hogy először mindannyian megkíséreltek valamiképpen közel kerülni a Gyulaiék-féle körhöz.⁹) Az esténként közösen lumpholó vagy – rosszabb napokon – üres kávéjuk mellett a hivatalos irodalom ellen lázadó, békétlenkedő írócsoportosulás Új Nemzedéknek (később Petőfi Társaságnak) nevezte magát és – a „hivatalos”, azaz az akadémikus irodalom ellenében, nemegyszer csak homályosan megfogalmazva – a modern témák, az oldott és virtuóz nyelvhasználat, a belső világ rezdüléseinek, érzéseinek, félelmeinek kimondása, a sokszor gyötrődést hozó szerelem bemutatása, az egyéniség szabadsága stb. mellett tört lándzsát. A Budapestre érkező ifjak laza és állandó diffúz kapcsolatrendszerében kezdetben szorosabb kötelék csak a közös vidékről jövő, azonos iskolába és diákkörbe tartozó tagok között szövődött, s e kapcsolatrendszert csak jó néhány együtt átvirrasztott éj után kezdték kiszorítani a közös kávéházi időöltés és elmeélesztés nyomán, valamint a közös hírlapi redakciókban, de legalábbis azonos orgánumok hasábjain való megjelenés alapján szövődő barát-

8. A kozmopolita-vita történetének részletes és árnyalt bemutatását a nemrég elkészült REVICZKY GYULA ÖSSZES VERSEI kritikai kiadásának jegyzetapparátusában adtam. (A kötet előreláthatóan 2003 első felében jelenik meg a debreceni Csokonai Könyvtárban.) Érdekes módon a kozmopolita-vita körüli kutatások az 1950-es években kezdődtek meg, s nyilván éppen a kedvezőtlen politikai állapotok állították is meg. Elsősorban Komlós Aladár (IRODALMI ELLENZÉKI MOZGALMAK A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN. Bp., 1956.) és Sziklay László (A SZÁZADVÉG ELLENZÉKI IRODALMÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL. Bp., 1955.) nevét kell megemlíteni, akik megtették a kutatásban a kezdő lépéseket, megkérdőjelezték a Gyulai által összekovácsolt korszakkép valóságosságát és kísérletet tettek egy igazabbnak bizonyuló korszakkép felvázolására, még akkor is, ha – különösen Sziklay László munkássága – erősen magán viselte saját korának jegyeit.

9. Az Új Nemzedék körében még kétségtelenül élt a reformkori irodalmi pályázatok misztikus példája, hiszen Petőfi vagy Arany pályanyertes műveikkel egyenesen az irodalmi parnasszusra jutottak fel. Reviczky Gyula például 21 versét küldte el Arany Jánosnak, akit a legnagyobb magyar költőnek tartott egész életében. Kiss József szorgosan kereste Toldy Ferenc barátságát, miután Toldy fölfedezte. 1878. február 17-én adták hírül a lapok, hogy Szász Károly vezetésével az ifjúság koszorúját újították át Arany Jánosnak a Petőfi Társaság tagjai: Váradi Antal, Ábrányi Emil és Neugebauer László. Reviczky legjobb barátja és unokatestvére, Koroda Pál Aranynak ajánlotta első kötetét, A TÚLVILÁG KOMÓDIÁJÁT. Érdekes módon ő biztató választ is kapott Aranytól. Koroda egy jóval későbbi visszaemlékezésében azt állította, hogy személyesen is találkozott a költőfejedelemmel, mikor frissen elkészült könyvét elvitte Aranynak. Ez azonban meglehetősen kétséges, hiszen fennmaradt magánleveleiben egyetlen szóval sem szerepel a sorsfordító találkozás említése, holott egyébként a legapróbb eseményekről is tudósította barátját. (A Koroda-hagyatékot az örökös fia kettébontotta, a nagyobb része az OSZK Kézirattárába, kisebb része a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába került.)

ságok, s a 70-es években, de még a 80-as évek legelején is – vagyis 1883-ig: a balkáni kérdés teljes elmérgesedéséig, a tiszzaeszlári pörig és a Schulverein-ügyig,¹⁰ illetve az 1884-es választásokig – ez még sokkal erősebb csoportszervező tényező volt az irodalmárok körében, mint a politikai szimpátia vagy a pártérdekeltség.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a 19. század 70-es éveire meglehetősen sajátos irodalompolitikai helyzet alakult ki Magyarországon, amire itt csak jelzés-szinten és csak néhány területet kiemelve tudok utalni, akkor már érezni, tudni és érteni vélhetünk bizonyos dolgokat.

A kulturális kormányzat ebben az időszakban elsősorban az oktatáspolitikai kérdésekre koncentrált, az oktatásügyi (elsősorban az elemi népoktatás megszervezése) s a népnevelési gondok kötötték le. A szűkebben vett irodalmi közelet és folyamat menetébe nemigen próbáltak beleszólni. Konceptiózus és átgondolt hivatalos kormányzati irodalompolitika nem létezett. Állami irodalmi pályázatok, kiadványtámogatások, szépírói, kutatói ösztöndíjak – ritka kivételtől eltekintve – még nem voltak. Irodalmi kérdésekkel kapcsolatosan általában csak tanári kinevezések, írói segélyezések engedélyezése vagy nagy írói jubileumok szervezésével, szoborállítással összefüggésben intézkedtek. Az elhelyezkedést biztosító irodalmi intézményhálózat kiépítése, felállítása, illetve működésének újbóli engedélyezése, illetve újraélesztése, beindítása a kiegyezés után épphogy megkezdődött. A minisztériumi helyekre amúgy is sok volt a jelentkező, de a 80-as évektől ezek a pozíciók – az elmúlt másfél évtized kül- és belpolitikai csatározásainak következtében érzett megcsömörlés miatt – maradék vonzerejüket is elveszítették.

A könyv- és lapkiadói piacon a szerzői jog törvényi szabályozása híján az élő magyar írók egyre kevésbé számíthattak arra, hogy valamely kiadó megveszi és kinyomtatja művüket, honoráriumról pedig – egy nagyon kis számú írói körtől eltekintve – nem is álmodhattak. A folyóirat- és lapkiadópiac – ha hihetetlen iramban fejlődött is – de még mindig kialakulóban volt, így csak nagyon szűkösben tudta eltartani a redakciók környékén felbukkanó (és a gazdasági változások nyomán egyre nagyobb számban a fővárosba igyekvő) író- és zsurnalisztakört, mégis, más lehetőség nem nagyon kínálkozott előttük.

A kiegyezés körüli időszak irodalmáról (szépirodalmáról is!) – egy-két rendkívül tájékozott irodalmár kivételével – mind a mai napig csak hézagos képe van még a korszakot kutató irodalomtörténészeknek is. A 19. századvégi irodalomkép ugyanis nagyrészt a kötetben megjelent munkákra és néhány, már a saját korában is fontosnak minősített – főként az ún. „magas irodalom” orgánumainak,

10. A Schulverein ('iskolaegyesület') olyan egyesületek neve, amelyek iskolák és rokon intézmények felállítását, támogatását, így a nemzetiség és a közművelődés ápolását tűzték ki feladatuk. A német-osztrákok – az 1880-ban megszülető osztrák tagegyesület mintájára – megalapították az Allgemeiner deutscher Schulvereint, amelynek székhelye Berlinben volt. Az egyesület céljaul azt tűzte ki, hogy a német birodalom határain kívül lakó németek hovatartozását megtartsa, és mindent megtegyen annak érdekében, hogy megmaradjanak németeknek vagy éppen újra azokká lehessenek. E célból iskolákat, könyvtárakat állítottak föl, könyvek és német tanítók útján próbálták felkelteni a németiséghez való tartozás érzését.

tehát a „komoly irodalmi lapok”-nak tartott lapok anyagára épült – s ez ma sincs másképp. Márpedig az ezekben megjelenő irodalom, szépirodalom messze nem azonos a korabeli irodalmi élettel, s így történhet meg, hogy a kötetben soha meg nem jelenő, a nagynevű lapokból kiszorult és onnan kimaradt irodalmi anyag vizsgálata még számos meglepetést fog okozni. A nem annyira képzett olvasóknak szánt, a nem kifejezetten a magas irodalom regiszterébe tartozó, majd a kifejezetten szórakoztatásra szánt újságok anyaga, az irodalmi tömegtermékek nagy része ma is – nagyrészt – ismeretlen masszaként áll előttünk, még akkor is, ha szerzőik nevét: Mikszáth Kálmánét, Reviczky Gyuláét, Szana Tamásét, Kiss Józsefét, Ábrányi Emilét, Komjáthy Jenőét, Petelei Istvánét, Vay Saroltaét (Sándor), Radó Antalét, Justh Zsigmondét, György Aladárét stb. jól (vagy kevésbé) ismerjük.

Az Új Nemzedékhez kötődő írócsoportosulás nemegyszer (és főleg pályájuk első évtizedében) pedig éppen a tömegtermékek piacán volt kénytelen megkeresni a – szó szerint értendő – megélhetést, hiszen az akadémikus irodalom és Gyulai a közelébe sem engedte őket az irodalom önmaga kijelölt területéhez. Az Új Nemzedék tagjai, ha kellett, ponyvaregényt írtak, mint Kiss József a Budapesti rejtelmeket. Ha kellett, történelmi ponyvahistóriát, mint Reviczky Gyula Az Ede-lény, a holtig hű szeretőt. Ha muszáj volt, és – tegyük hozzá – ha Dolinay Gyula éppen gálásabb kedvében volt, lánylapok képaláírásait vagy iszonyatos verses klapanciákat, mint Mikszáth Kálmán például a Jókai Mór, a komáromi fiú, ki a világot hódította meg című verses ponyvájában. Ha nem volt más megoldás, akkor szerelmes témájú, pajzánkodó vígjátékot, mint Bartók Lajos A méheket.

Ha nem olvastam volna végig közel kétszáz, rövidebb-hosszabb ideig élő, korabeli napilapot, folyóiratot, női lapot, irodalmi vagy irodalmiaskodó újságot stb., valószínűleg nem kaptam volna föl a fejemet a döngicsélő méhecské oly gyakori emlegetésére. Így azonban nem lehetett nem észrevenni, hogy a 70-es évek magyar folyóiratait miként lepték el a méhversek.¹¹ Csak venni kellett egy rózsa-szálat, amely – mint tudjuk – igazán nem minősül ritka dolognak a kor irodalmában sem, s máris ott repkedett körülötte egy méhecske.

Tartózkodva most bármiféle motívumelemzéstől és motívumtörténeti fejtegetéstől, ősidőktől tudjuk, hogy a róza alapvető női motívum, s általában a szűzlányt, a szerelmes nőt jelképezi. Hihetetlen gyakorisággal jelent meg, és a motívum hihetetlen szívóssággal az antik szerzőktől kezdve a lorettói litánián át folyamatosan fenntartotta magát évszázadokon át. És évszázadok óta az sem titok, hogy amennyiben ez a jelkép valamiféle szűrő-, bőköszerszámmal, hegyes, fölfelé meredő tárggyal jelenik meg, szinte bizonyosan az ártatlanság, a szüzesség elvesztésével járó nemi egyesülésre, a deflorációra utal.¹²

11. Számuk több százra tehető. Nagyon sok közülük álnév alatt vagy szerzőjének feltüntetése nélkül látott napvilágot.

12. Lásd erről Hódosy Annamária kitűnő dolgozatának egy részletét, amelyben Arany Jánosnak A MÉH ROMÁNCA című korai verse kapcsán utalt arra, hogy a motívumpáros egyértelműen a deflorációt idézi. SZERZŐVÉ (L)ENNI = ÍRÓVÁ (F)ÉR(FI)NI. KÖLTŐVÉ NŐNI In: Jelenkor, 1998. január, 65–73. o.

A rózsamotívumot a német koraromantika dinamizálta újra, és mellette állandósult egy gyermekdednek látszó motívum, amely azonban hiába annyira mézes, nagyon is rendelkezik szűrőszerszámmal: s ez a méhecske (mely egyébként később a versekben változhat bogárrá, esetleg lepkévé vagy pillangóvá, néha pókká, s a legmélthatlanabb esetben, már a 80-as években, hímmadárrá), azaz ahogy Mikszáth fogalmaz: a méhecskék, „a rózsaszálak udvarlói”, akik buján fürdőzhetnek a rózsza szirmai közt, akár „benne is hálhatnak”, akik „éltek, döngtek, keringtek, játszottak és szerelemtől részegen fetrengtek a rózsák kelyheiben”, akik megszúrhatják a virágot, és fullánkot döfhetnek beléjük. A pajzán motívum 19. századi divatja elsődlegesen kimutathatóan a német koraromantikából érkezett a magyar irodalomba, de megfigyelhető az európai népek vulgáris népdalaiban is.¹³ Csokonai óta mindenesetre jóformán valamennyi költőnk megírta (legalább a fiataalkori) rózsza-méh-versét, illetve verseit, Vörösmartytól kezdve, Garayn és Petőfin át, egészen Aranyig, Eötvös Józsefig, Madáchig, sőt maga a fiatal Gyulai is írt egy-két vértelenebb rózsaverset. A romantika kedvelt motívumpárosát a század közepén meginduló népdalgyjűjtési hullámban előkerülő és felfaltalt népdalok, nóták vulgarizálják, hogy az újromantika – erősen erotizálva és felfűtve – újra felkapja és soha nem látott diadalra vigye.¹⁴

Hogy az erotikus motívumpáros miként vált mind fülledebbé és erotikusabbá, s a mézlopó, rózsát döfő méhecske motívuma miként lett értelmezhetővé ebben az értelmében is egyre szélesebb olvasói köröknek, valamint „felhasználói” hogyan adagolták erotikus erejét, néhány, a tömegtermékekben megjelent, jól elkülöníthető olvasói csoportoknak szóló példákon mutatom meg. A példákat úgy igyekeztem megválogatni, hogy a különböző korú, nemű és érdeklődési körnek szánt műveket körülbelül ugyanattól a szerzőgárdától választottam ki, hiszen így a szerzői szándékoltság és a tudatosság sokkal inkább bizonyítható. Az Új Nemzedék és a Petőfi Társaság (mely kimondottan a Kisfaludy Társaság ellenében jött létre) köréhez köthető példákat vettem tehát, s olyan orgánumból választottam részleteket, amelyekbe ugyanaz az írói kör publikált. Így a Lányok Lapjából (vagy ha Dolinay Gyula jobban ráült a pénztárcájára: a Kis Kurvák Lapjából) –, amely egy kifejezetten a fiatal lányolvasóknak készült újság volt, egy Reviczky Gyula által szerkesztett, igényes tartalmú és díszes küllemű, főként a tehetősebb nőolvasókat megcélzó, a Költők lugasa címet viselő versantológiából, egy képekkel illusztrált, a vidéki és a budapesti középosztálybeli és polgári közönségnek készülő magazinból, a Magyarország és a Nagyvilágból, valamint az első bevalottan erotikus újságból, a Pikáns Lapokból.

A Dolinay Gyula szerkesztette Lányok Lapja az első ifjúsági – főként serdülő lányoknak szóló – újságok egyike volt. A rózsza motívuma közkedvelt témának

13. Elsősorban Bürger és Heine hihetetlen hatása emelhető ki.

14. Legutóbb Esterházy Péter HARMONIA CAELESTIS című regényének 95. fejezetében találtam rá az erotikus motívumra, ahol Esterházy szülei nemi életéről beszél, igaz, itt nem a méhecske, hanem a darázs „nem gondolt semmire” s „lépett izomból.”

számított oldalain a 70-es évek második felében. Hosszú elemző cikkekben olvashatunk a motívum eredetéről és előfordulásairól, az antik kultúrákban neki tulajdonított jelképiségéről, a történelmi korokban feltámadt rózsakultuszokról. A nagy számban közölt „rózsaversek” – melyek tavaszonként amúgy is megsohasodtak –, erősen morális tartalmúak, a szűzi erényesség fontosságára, megőrzésének mindenek felett valóságára utalnak, kendőzöttebben avagy didaktikusabban.

P. Szathmáry Károly (ekkoriban ő is eljárt a Reviczkyék-féle kávéházi estékre, később Trefort Ágoston kultuszminiszter közeli munkatársa, a kisdédóvás ügyének magas posztton álló minisztériumi megbízottja) Kertben című versében így példálózott:

Most örül a virágsereg,
Hogy játszik rajt a pillangó,
Csókját hagyja minden kelyhen,
Gyors szárnyakon tova lebben...
Az öröm is csak mulandó!

...

Virágos kert a lánykebel,
Érzelmi a virágok.
Óh míg ezek ott diszlenek
S nem rombolják az elemek:
Addig virul – tavasz rátok.¹⁵

Az I. B. aláírás mögött rejtezkedő szerző a következő Virágmesét küldte intő és némi megrettentéstől sem mentes példamutatásul a szűzies lánykáknak:

Tarka lepke repkedett a rétnek
Szűzvirágán, s rá mosolyogva néztek
A virágok, – csalogatva szépen:
»Szállj le hozzám légy az én vendégem!«
A szép szóra hallgatott a lepke:
Mi tagadás, – volt is arra kedve.
S legelébb is a pallagrózsára,
Majd a büszke mákvirágra szálla.

Volt örömben a rét cifra népe...
»Nekem így szólt!« – »Nekem ezt beszélte!«
»Ugy szeretlek!« – »Annyit gondolok rád!«
»Nem sokára visszatérek hozzád!«

S nefelejtshez szóltnak kevélyen:
»Mért busongsz ott, a bokor tövében?

15. In: Lányok Lapja, 1876. 14. sz., július 23. – az 5. és a 7. vsz. (A vers alcíme: Gizellának)

Jere hozzánk, ünnep van itt, nézzed!
Tarka pille hord nekünk itt mézet!»

Nem felelt ő, de kicsiny szemében
Köny fakadt fel a kevély beszéden;
»Árva vagyok!« – így susog magában,
»Jobb nekem itt, ebben a magányban!«

...

Forrón sütnék sugarai a nyárnak
A virágok csak várnak, csak várnak
Ha várnak is, hajh nem jó a lepke!
»Jó virágok, rá vagytok ti szedve!«

S pallagrózsa levelét hullatja,
Mákvirágé egy szálíg alatta,
A többi is hullatoz utána,
S csalfa lepke nem jó, hogy megszánja,

Halljátok ezt, kislányok, kislányok?
Legyetek ti nefelejts virágok!
Gyászos sorsa a kacér, s kevélynek, –
Boldogok a szelídek, szerények!¹⁶

A 70-es évek végéhez közeledve a lap szerzőgárdája – elhagyva a morális felhangokat – egyre nyíltabban és kedvet ébresztőbben kezdett mesélni a fiatal lányoknak magáról a szerelemről, magáról a hódításról és ennek csiklandozó szépségéről. A szerzőgárda – maguk is igen fiatal emberek – egyre inkább tisztábban látta vagy érezte, hogy a most felnövekvő, serdülőkorban lévő (főleg lány) olvasóközönség – bármiféle tilalom ellenére – mekkora érdeklődéssel kutathat a szerelmi motívumokra való utalások után, s nem túl régi emlékeik alapján biztosak lehettek benne, hogy tinédzserlány olvasóik otthoni pamlagukon elnyúlva milyen borzongva igyekezhetnek fölfejteti a legáttételesebb szerelmi utalásokat is, így hát verseikben nagyon finom eszközökkel igyekeztek a szerelem testi szépségét is felvillantani, de legalábbis lehetőfinoman jelezni, mint például Rudnyánszky Gyula A tavasz tündére című darabjában:

...

Benne a rózsa tündére:
A virágok közt a legszebb,
Jól tudjátok én vagyok!
Bimbóm alig hogy kifeslett,
Már hódít és ragyog.

---

16. In: Uo., 1876. 6. sz., március 30. 31. o.

A harmatcsepp engem áhit,
A kelő nap fényugárit
Hozzám küldi legegébb,
És egész nap, egész este,
Játszadózva, hizelegve
Dong köröttem kandi nép.
Lepke száll rám, ha szendergek,
Vagy szorgalmas méhe lep meg,
Hogy kiszívja mézemet.¹⁷

Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy a kényes irodalmi ízlésű Reviczky Gyula az aranyozott kötésű, igényes metszetekkel teli, nőknek szánt, Költők lugasa című szerelmes versantológiájába közel húsz rózsaverset válogatott be, a kötetet pedig hangsúlyosan Vörösmarty Virág és pillangó című versével rekesztette be, ezzel is jelezve, hogy a magyar irodalom klasszikusainak olyan költeményeit tekintí útmutató példának, amelyeket Gyulaiék és köre kiutasított a magyar irodalomból.¹⁸ Reviczky Szerelem filozófiája című versét még csak a szerelmi felkínálkozás-elfogadás-elutasítás hármas pillérére építette finoman:

Ha életem magános utján
Egy kis virág hajol felém;
Lágy illat-nyelven így susogva:
Neked virúlok! Légy enyém!...
Nem nézem, mezei virág-e,
Vagy rózsza, aki így beszél,
Hanem megállok és szerelmet
Adok az ő szerelmeér'.

S ba büszke rózsát látok útban
Virulni némán, hidegen:
Tovább megyek s a büszke rózsát
Nem méltatom egy szóra sem.¹⁹

Ugyanebben a kötetben Ábrányi Emil viszont A pillangó halála című versében már jóval egyértelműbben és ráérthetőbben glorifikálja a szabadon vállalt, akár csak pillanatokra kéjt adó szerelmet:

---

17. In: Uo., 1879. 7. sz., április 6.

18. A kötetben Arany Jánostól a következő költemények szerepeltek: A VIGASZTALÓ, ÖSSZEL, REGG ÉS EST, A LEPKE, AZ ELHAGYOTT LAK, A MÉH ROMÁNCA, ITTHON, A FALU BOLONDJA, Petőfitől a VIRÁGOS KERT, a TUDOD, MIDŐN, a TEMETÉSRE SZÓL, a SZERETNÉM ITT HAGYNI, A LETARLOTT, az EGY GONDOLAT BÁNT ENGEMET, a DALAIM, A VIRÁGOK és a SZERELEMNEK című verseket válogatta be Reviczky.

19. KÖLTŐK LUGASA. Bp., [1883.] 70. o.

Szegény pillangó! Haldokolva ott ül
Egy rózsatőn és végperczére vár:
Tolongnak hozzá gúnyos szájalommal
A dolgos hangya és sok bölcs bogár.

...

"Botor lény!" mond egy harmadik, nagyorrú
Komoly bogár, ki turja a sarat...
Röpködtél „égtél, enyelegtél folyvást,
A gyönyör leszállt...nos hát mi maradt?"

"Elfonnyadt arcz, lecsüngő, gyöngé szárnyak,
Minden tagodban láz és sorvadás!
Maradtál volna, mint én a homokban,
Most nem halnál meg, hiú kéjvadász!"

Igy szólnak sorra. – Meglebbenti szárnyát
A bágyadt lepke és halkán felel:
"Mit szántok engem? Én e szép világot
Megbánás nélkül, bútlan hagyom el.

A merre szálltam, halmokon, mezőkön
Minden virág szerelmes volt belém,
Mind engem csókolt, engem boldogított
S én valamennyit hévvel ölelém.
Ha sejtenétek, mit éreztem én át,
Jajgatnátok önsorsotok felett,
S a boldogságnak egy pillanatáért
Oda dobnátok minden életet!

Ti szántok engem? Unalom szülöttei,
Engem siratni jöttetek ide?
Oh! nyomorultak! Több száz éveteknél
Az üdvösségnek egy lehellete!

Hő napsugár, kék ég, virágok fátyla
Takarta el előlem a valót,
A szerelem ringatva vett karjára,
S most mielőtt ébrednék, meghalok!"

Szólt s hangja elhalt. Egy végsőt sohajtott,
Melyben még egyszer föllángolt a mult
Összes heve...! Aztán, a hol leszálla,
A rózsza szívéen csöndesen kimúlt.²⁰

A közép- és a kispolgári, valamint a vidéki férfi és női közönségnek szánt Magyarország és a Nagyvilág versközleményeit olvasva jól érzékelhető, a fiatal írókör tagjai hogyan merészkedtek egyre ingoványosabb talajra, óvatosan ügyelve, hogy mondandójuk pontosan fölfejtethető legyen, mégis különösebb pirulásra azért ne szolgáltatasson okot:

...
Ég azurján csillagtenger,
Csillagok közt holdsugár,
Csillagtenger, mosolygó hold,
Mind a te kinyíltodra vár!

Csillagtenger és holdsugár
Megenyhítik a levegőt,
Nyisd fel hát bimbód zárait
S törj utat szirmaid előtt.”

Nem nyitom én jó szellőcske,
Kis bogár meglopja kelyhem!
Kis bogár csak csókolni jön,
S hogy kebleden megpihenjen!
És a rózsza csábos szóra
Kinyílt szépen, hogy jött a regg,
s alig nyílt meg, a kis méhe
Már a kebelén szendereg.

Tövisével védte magát,
De a méhe csak nem bánta,
S a kis hamis élvvagyólag
M i n d e n s z i r m á t ö s s z e j á r t a.²¹

...

Mikszáth Kálmán viszont – néhol a korabeli jóízlés határait feszegetve – már jóval közérthetőbb és frivolabb hangnemmel próbálkozott A légyott című dolgozatában:

A kertbe' várj, ha jó az alkonyat
Sötét ruhát öltvén fel, mely alatt
Tovább szövődhet az édes titok.
A kertbe várj; – kicsiny virágaid
A jázmin bokrok megszólítnak ott

---

20. Uo., 271–272.

21. Turóczi Béla: A RÓZSA ROMÁNCZA. In: Magyarország és a Nagyvilág, 1883. 39. sz., november 11.

Suttogva lágyan, mintha mondanák:
Sorsunk közös, mi is, te is virág,
Egy kéz letép gyöngéden, édesen...
Szébb tájra visz; a szív mellé teszen.
Vizsgáld meg a csukott virágkehelyt
Hol a kifáradt méh tanyát talált
És szívja a méz édes mámorát,
Vigyázd a lombot, a fa ágiról
Elszállt madár után hogy integet;
S szólítsd meg végül a természetet,
Az majd kinyitja titkos lapjait
S ott minden sor szeretni is tanít.

...

S ha ott lesz ő, természet légy szelid!
Jó puha fű, tompítsd el lépteit,
Kis lábnyomán üdébb zöldebb leszesz,
Takard el, éj, ki nálam boldogabb
Körül ölelve karcsu termetér
A kéjbe halsz, mert nem lehetsz setét.
Patak, míg én jövök, regélj neki,
De óvakodj nehogy partidra csald,
Mert ám ha rád tekint elbűvölend,
Vized megáll őt nézni s tó leend.²²

A Pikáns Lapok, mely az első magyar erotikus lapnak hirdette magát, s a polgári férfiközönségnek szólt, szerzőinek teljes nevét csak ritkán fedte föl. Álnéven írt cikkei kezdetben, 1883-ban még nagyon óvatos csacsкасágokat engedtek meg csupán, beköszöntő szerkesztőségi írásukban pedig kijelentették: „Jegyezze meg, – s ez másoknak is szól! – hogy mi csak pikáns dolgokat közlünk, melyek szórakoztatnak, de meg nem botránkoztatnak senkit.”²³ Előfizetési felhívásukban meg ezt írták: „A magyar olvasó közönségnek olyan lapot akarunk a kezébe adni, mely mentes minden politikai és társadalmi célzásoktól, csupán csak pikáns és érdekes történetekkel fogja lelkét felderíteni... Az érzelgős románcok és novelák ideje bizony már lejárt és az életet nem szabad ignorálni, ha kissé csiklandós is, amit belőle merítünk... Pikánsak leszünk, de nem sértjük az illetet, a jó ízlést. Az életet bemutatjuk a maga valóságában, de tartózkodni fogunk az otromba nuditásoktól, minőket kevésbbé őszinte lapok becsempésznek a családokba.”²⁴ Egy teljes évig olyannyira sikerült is óvakodni bármiféle pajzánságtól, hogy – pláne mai szemmel – pirulásra alig lehetett bárkinek oka vasárnapi számainak ol-

---

22. In: Magyarország és a Nagyvilág, 1877. 50. sz. 786. o.

23. In: Pikáns Lapok, 1883. augusztus 20., mutatóvényszám

24. In: Uo.

vastán. Ártatlan idézetek című rovatukban kiragadott és eleinte csak igen nehezen félreérthető klasszikus versidézeteket hoztak, például Aranytól: „Mocsok esett lepedőmön/ Ki kell a vérfoltot vennem.”²⁵ Kezdetben Caviár című rovatuk is ilyesféle aranyköpésekkel kacsintott ki az olvasóra: „A nő, a ki álmában bukik, ingadozik mikor ébren van.”²⁶

Az egy éves higgadt bemelegítés után azonban egyre inkább kezdtek megtalálni sajátos hangjukat. A Caviárban már provokatívabb kijelentésekre is sort kerülhetett: „Vannak asszonyok, akiknek még egy gyárkémény sem imponál.”²⁷ Rövid versecskében nyíltan megadták a kulcsot a versértelmezésekhez:

Hódító útra indul már a lepke.
Kiséri útján arany fényözön,
Kéjes zsidongás az egész világon:
Minő öröm!

Feslő virágok, rózsabimbó-lányok,
Kék tavasz-ég mosolyog oda fönn:
Miljó virág megnyitja szűzi kelyhét:
A golya jön!²⁸

Vagy aki jobban szerette a művészibb megoldást, antik példaadást kaphatott:

Mars és Venus, olympi lények,
Egyik tenger vér nélkül nem élhet
A másiknak dézsmája kevesebb:
Egy csepp!²⁹

Az olvasók korrekt és átgondoltan egymásra épülő elemekből való felkészítése után tehát korántsem lehetne azt állítani, hogy meglepetésként érhatték volna őket az olyan alkotások, mint például Argusnak a Miért mozgott a hím veréb... című opusza:

Leszáll a nap's a néma csendben,
Nem hallatszott egy rezzenés.
A rózsza régen álmodozva
Vará a hajnal ébredését;

...

25. In: Uo., 1883. 9. sz., október 28.

26. In: Uo.

27. In: Uo., 1885. 1. sz., január 5. 4. o.

28. In: Uo., 1885. 12. sz., március 22. 3. o. – A TAVASZ című vers szerzője Satanello.

29. In: Uo., 1885. 12. sz., március 22. 6. o. – A mű Pollux alkotása.

Másnap alig, hogy jött a kedves
Etelka híven elbeszélte,
Mint járt a kertbe' nyughatatlan
Keresve szíve régi nyugtát.
S habár a rózsza, szegfű, nárczis,
Kik hozzá máskor oly szerények,
Jól tudták, hogy mi bántja keblét,
Mit sem törődve bánatával
Mind olyan némán álmodozva
Bámult a holdas éjszakába;
(A liliom pláne álmodott már!)
Csupán egy duzzadt lomb tövébe
Társát szüntelen ösztökélve,
(És itt Etelka arra kérte,
Hogy mondaná meg, hát miért is)
Mozgott fészkén egy hím veréb?!

...
A kedves látva kedvesének
Igaz, őszinte, mély szerelmét,
Mégkérdezé, hogy merre hallá
Mozogni azt, mit tudni óhajt -,
Dus lomb alatt a gazdag pázsit,
Oly édes megpihenni rajta,
Hogy nincs a földnek nászi ágya,
Mely csak felényi élvezet adna..!
Hullámszó puha pázsit-ágyon,
Szerelmi kéjtől áthevülve,
Mélyre leszálló ismerettel,
Hatféle képben megteremtve,
Lankadatlan buzgalommal,
Adá tudtára kedvesének,
Hogy ott a duzzadt lomb tövébe,
Társát szüntelen ösztökélve,
Miért mozgott egy hím veréb?!...

Azóta bárha volt idő, hogy
Etelka újra járt a kertben,
Nem kérdezé a gyönygyvirágot,
A rózsát, szegfűt, nárczist, szépet
Honnét az édes, olthatatlan
Szerelmi vágy a női szívben?³⁰

Ezenközben persze egyetlen pillanatra sem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy ez a versike alig pár évvel később született, mint Dóczi Lajos Csók című, 1878-as tündéries és igen szende vígjátéka, amely ma már érthetetlennek tűnő, hihetetlen kultúrbotrányt kavart, hiszen sokak szemében már maga a magas kultúrához méltatlannak érzett, túlon túl frivol témaválasztása is óriási felháborodást keltett, s Gyulai Pál nem is fukarkodott becsmérlésével. Ekkoriban történt az is, hogy a Kisfaludy Társaság, amelyhez Reviczky végső elkeseredésében fordult verseskötetének több éves „Canossa-járása” után, úgy ígért megalázó anyagi segítséget a kiadáshoz, hogy azt követelte tőle, tüntesse el kötetéből a perdita-verseket.

Minden arra utal tehát, hogy ezek a fiatal írók, költők úgy jártak, mint Kiss József a kényszerből írt ponyvaregényfolyam egy sorsdöntő pillanatában: vagyis hogy hirtelen, egy adott ponton élvezni kezdték az egyébként legyintésre méltó dolgot. Ráébredtek ugyanis, hogy a megvetett, a szigorúan és bevallottan nem „magas irodalmi terméknek” szánt, populáris műfajokban – a megcélzott olvasóközönség változó erkölcsi tűréshatáráig elmenve – gátlással vagy gátlás nélkül megpendíthetnek olyan „tiltott” témákat, motívumokat, amelyekre még röpke gondolatot sem mertek volna fordítani a magas irodalmi termékekben, és kipróbálhatnak valami olyan kendőzetlen és egyértelmű megfogalmazást, amellyel nem mertek volna előállni egy sokkal tekervényesebb, sok megfajtott áttétellel és nehezen felfejthető áthallással munkálkodó magas irodalmi regiszterben. Reviczky Gyula pedig még arra is óvatos kísérletet tett, hogy a magas irodalmi alkotásokból, sőt a már klasszikusok műveiből is felmutassa a Gyulai-képből kilógó, de a mindennapok emberéhez talán közelebb kerülni tudó költeményeket.

Nem telt bele tíz év, és az orfeumi kuplédalokban (melyek nagy részét ugyan csak komoly írók és költők körmölték, mint ahogy az a Nyugat idején is ugyanígy lesz majd) már olyan malackodó verssorok köszöntek vissza, amelyek eddig csak a magánéleti, a baráti és esetleg a diákköri fiú- és férfitársaságok borgőzös, szivarfüstös és vérekes szemű éjszakai összejöveleiben voltak megengedhetőek.³¹ Mert hogy létezett egy felszín alatti, rejtőzködő, a pornográfiától sem visszariadó irodalom, az bizonyos, hiszen a Reviczky-hagyatékban találtam egy feltehetően a 70-

31. Valószínűleg nagyon kevesen tudják, hogy a Reviczkyék körül kialakult kávéházi körbe szorgosan eljár Thallóczy Lajos történész is, aki később – mint tudjuk – Ferenc József Balkán-szakértője, a bécsi udvari kamarai levéltár igazgatója lett. A bécsi Theresianumban magyar közjogot és történelmet tanított. 1883-tól az Akadémia levelező-, 1895-től rendes tagja. (Nem győzöm hangsúlyozni, hogy a történészek nem tartoztak egy akadémiai osztályba a nyelvészekkel és az irodalmárokkal!) A korban számos botrány fűződött nevéhez, hiszen bécsi lakásán működött az ún. „büzértanya”, ahol kötelező volt az obszcén beszéd, az ivászat, s számos följelentés érkezett a városi előjáróságokhoz azt kifogásolván, hogy Thallóczy lakásának ablakában pucér nők táncolnak. A buzértanyán a kor számos komoly történésze és államférfia megfordult: Szekfű Gyula, Réthy László, alias Lövy Árpád. Thallóczy magánlevelezését szintén nem lehet pirulás nélkül olvasni. Érzésem szerint hasonló folyamatok valószínűleg a művészeti életben is lejátszódhattak. Tudjuk például, hogy Feszty Árpád festett erotikus, sőt pornográf tárgyú műveket is. Feszty szintén barátságban állt Reviczkyvel, még pozsonyi tanulmányai alatt ismerték meg egymást.

es évek elejéről, Reviczky diákkorából származó, gyönyörű, kalligrafikus írással rajzolt szöveget, melyet strapabíró, vastag lapra írtak, nagy margóval, melynek ésszerűségét nyomban beláthatjuk a millió körbefogdosott ujjnyomot szemlélve:

Vetkezz hamar! Le azt az inget!
Nézd én is már Ádám vagyok.
Hogy duzzad, hogy pirul, tekintsd,
Amit legjobbat adhatok.
Dobd szét a lábad s vedd kezedbe,
Hogy célját gyorsan lelje meg.
Fond czombjaid fölém keresztbe,
Hogy jobban élvezhesselek.
Már bent van; egymást éri bőrünk.
Első lökés... arcod tüzel
Éggel most és földdel nem törődünk,
Csak azzal, hogy mikor sül el.
Gyorsabbak egyre a lökések
Szemed izzó kéjtől ragyog
Tíz ujjadat húsomba vésed
Várván az édes harmatot.
Lassan... szempillád im lezártad
És elfojtád lélekzedet.
Legdrágább nedvi a világnak
Beléd mint láva ömlenek
Szilajon czibálsz, esdekelní
Kezdesz: tovább, még szomjazom
Csak pillanatra hagyj pihenni
Mindjárt, azonnal folytatom.

Pihenj! Remélj! a felhő még telt,
Nem sokáig könnyezik,
Ahonnan az a nedv kivált.
Onnan többszörre is telik.
Mint rózsát, érzelek kinyilni.
Lefejtve rólam két karod
S pihegve nem győződ beszívni
A létfontartó harmatot.³²

Miközben tehát a magas irodalomban az erotika sokáig csak a mélyáramokban húzódtott meg, s az irodalomnak e szintjén a 19. század utolsó harmadában nem volt illendő ilyesmiről írni, sőt az akadémikus irodalom egyenesen tiltottnak ítélte

32. PIM Kézirattára, Analekta V. 4735/38/25.

az erotikus témákat vagy az arra való utalásokat, addig a magyar írók egyre szélesebb csoportja – nemegyszer kényszeredett – kirándulásokat tett az irodalom alsóbb rétegeibe, s ott egyre bátrabban és szókimondóbban beszélt a magas irodalomba nyíltan be nem engedett témákról. A kényszerűségből alkalmi ponyvaszerzővé lett írók pedig beleöntötték, beletáplálták a ponyvairodalomba a korabeli új tematikai: orvostudományi, később lélektani, szexuálpсихológiai, szociológiai stb. ismereteik³³ vulgarizált gyümölcsseit is. Az ezektől az íróktól származó tömegirodalmi termékekben tehát a legmodernebb nézetek csírái ugyanúgy megjelentek, mint a legújabbban felvetődő témák, mentalitástörténeti változásra utaló jelenségek.

Azt is mondhatnám tehát gonoszkodva, hogy Gyulai rigorozitása, szűk korlátok közé kényszerített irodalomfelfogása és irodalompolitikai hatalomgyakorlása éppen az olyannyira tagadott és elítélt irodalmi megújulás és modernitás szolgálatába sodródott. Nem lehet némi egészséges kajánság nélkül gondolni arra, vajon mit szolt volna Gyulai Pál, ha valaki azt vágta volna a szemébe, hogy neve (például) kapcsolatba hozható a szerelmi toposzok 19. századvégi áterotizálásának folyamatával.

„A hatalom többnyire úgy képződik, mint a kígyó fején az úgynevezett kígyókő, – a többi kígyók nyálától” – írta egyszer, nagyon régen Mikszáth Kálmán. Csak az a baj, hogy több mint száz év múlva igen kétséges, hogy ki volt a kígyó, s ki, aki csak nyáladzott.³⁴

33. Itt csak nagyon felszínesen tudok kitérni ezekre az orvostudományi és szociológiai újdonságokra. A 19. század közepén elsősorban a közbiztonság és az igazságszolgáltatás kodifikálásának következményeképpen lendült föl a nemi élet elfajulásának kutatása. Alapműként említendő Richard von Krafft-Ebing műve, a hihetetlen gyorsan közel húsz kiadást megért A NEMI ÉLET ELTÉVELYEDÉSEI, amely nyomán Magyarországon is egész iskola alakult követőiből (a legjelesebb Dr. Kelen József volt). Érdekes módon a mai napig az erotika, a szexualitás és főleg a pornográfia vizsgálatában más tudományágak: pl. a folklorisztika, az antropológia, a szociológia, a szexuálpсихológia, sőt a történeti kutatások is sokkal előrébb járnak. Itt csak néhány nevet és művet említve: Malinowski: SEX AND REPRESSION, Margaret Mead: SEX AND TEMPERAMENT, William Foot Whyte: A SLUM SEX CODE, Alfred C. Kinsey – Wardell P. Pomeroy – Clyde E. Martin: SEXUAL BEHAVIOR IN THE HUMAN MALE, Antonina Kloskowska művei stb. – A folkloristák már évtizedekkel korábban több erotikus mesegyűjteményt is kiadtak: elsősorban Bernáth Béla nevét kell kiemelni, de ez irányú vizsgálatokat is bőven végeztek: Voigt Vilmos, Vajda Mária, Hoppál Mihály, Nagy Olga, Sz. Morvay Judit. Az utóbbi időben az ezt a témát is érintő irodalomtörténeti és a művelődéstörténeti vizsgálódások is megindultak. Michel Foucault: A SZEKUALITÁS TÖRTÉNETE című alapkönyve mellett nagyon izgalmas tanulmányok készültek Freystädter Flóráról (Kövér György), Lisznyai Damó Kálmánról (Szilágyi Márton), Arany János rejtett erotikájáról (Dávidházi Péter, Hódosy Annamária).

34. MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI 9. köt. REGÉNYEK ÉS NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK 1896–1897. KÉT VÉLASZTÁS MAGYARORSZÁGON. Bp., 1958. VI. fej. A csíny.